

Idealismi ja realismi globalisaation aikakaudella

■ ”Kun ulkopoliitiikan tehtävänä tulee olla kaikin keinoin varjella ja edistää kyseisen maan etuja, niin silloin ei ole syytä eikä varaa antaa aatteellisten sympatioiden vaikuttaa ulkopoliitiikan yleisiin suuntaviivoihin. Erityisesti pienen valtion on noudatettava tätä ohjetta, sillä sen kannanotot ja niiden heijastuminen maan ulkopoliitikassa eivät totisesti paina paljoakaan maailmanhistoriassa, jolle antaa leimansa suurten kansojen kamppailu vallasta. Sen sijaan siitä saattaa aiheutua arvaamatonta vahinkoa.”

Näin todettiin presidentti Urho Kekkosen nimellä vuonna 1980 julkaistussa teoksessa *Tamminiemi*. Teoksen tosiasialliset kirjoittajat olivat ulkoministeriön virkamiehet Keijo Korhonen ja Juhani Suomi. *Tamminiemi* julkaistiin yhtäältä presidentti Kekkosen ulkopoliittiseksi testamentiksi, toisaalta puolueettomuuspolitiikan puolustukseksi ja Neuvostoliiton myötäilyn hillitsemiseksi.

Muutamia vuosia myöhemmin, juuri ennen 1980-luvun lopun suuria eurooppalaisia mullistuksia, Keijo Korhonen julkaisi suurta huomiota saavuttaneen kirjan *Mitalin toinen puoli*, joka arvioi kriittisesti Suomen silloisen ulkopoliitiikan perusteita. Korhosen mukaan järkevä ulkopoliitikka lähtee näkemyksestä, että ihmiskunta koostuu keskenään kilpailevista valtioista ja kansoista,

”metsästävästä laumoista”, joiden keskinäisissä suhteissa vallitsee anarkia. Valtion selviytyminen perustuu voimaan, joko sodankäyntiin, sodalla uhkaamiseen tai puolustautumiseen, joka estää toisten valtapyrkimykset. Tällaisessa maailmassa Korhonen näkee ulkopoliitiikan ytimeksi kansallista etua takaavan turvallisuus- ja puolustuspolitiikan. Ulkopoliitiikan muut alueet, etenkin eettisiä näkökohtia korostavat kehitysapu ja ihmisoikeuspolitiikka sen sijaan ovat sijaistoimintoja, jotka voivat olla välineinä hyödyllisiä mutta ovat itsetarkoituksina vaarallisia.

Teorettinen ja käytännöllinen realismi

Korhonen edusti näkemystä, jota on valtiopoliittisessa ja filosofisessa tutkimuksessa kutsuttu poliittiseksi realismiksi. Se on myös suomalaisen ulkopoliitiikan historiassa vaikutusvaltainen näkemys. Se suhtautuu pensseästi eettisten ja moraalisten näkökohtien korostamiseen ulkopoliitikassa ja kansainvälisissä suhteissa. Poliittista realismia on kuitenkin kaksi olennaisesti erilaista suuntausta. Niitä voidaan kutsua teoreettiseksi ja käytännölliseksi.

Teoreettisen poliittisen realismin mukaan ei ole olemassa ulkopoliitikkaa koskevia moraaliperiaatteita tai niihin ei ainakaan ole järkevää sitoutua. Moraaliperiaatteiden vel-

voittavuus edellyttäisi valvontaa. Se ei kuitenkaan ole mahdollista kansainvälisissä suhteissa, koska valtioiden välinen kilpailu estää vakaan järjestyksen syntymisen. Valtioiden välinen anarkia on teoreettisen poliittisen realismin mukaan kansainvälisen järjestelmän pysyvä ja välttämätön tila. Järkevä ulkopoliitikka on siten kansallisen edun turvaamista kaikin keinoin, voimaa käyttämällä ja toisten voimankäyttöön varautumalla. Teoreettisen poliittisen realismin klassikkoina voidaan eräin varauksin pitää italialaista renessanssiajattelijaa Niccolò Machiavellia ja englantilaista 1600-luvun filosofia Thomas Hobbesia. Machiavellismikin kutsuttu suuntaus on vaikuttanut eurooppalaisen yhteiskuntafilosofian ja poliittisen teorian historiassa nykyaikaan saakka ja sillä on myös ollut paljon kannatusta käytännön valtiomiesten joukossa.

Käytännöllisen poliittinen realismin muotoilijoiksi on vaikeaa osoittaa yksilöitä filosofian klassikoita. Tarkoitan sillä näkemystä, jonka mukaan ulkopoliitikassa kuten kaikessa inhimillisessä toiminnassa on noudatettava varovaisuutta ja otettava huomioon olosuhteista seuraavat rajoitukset asetettujen tavoitteiden toteuttamiselle. Sen mukaan on otettava huomioon riskit ja tekojen tarkoittamattomat seuraukset, käytössä olevan tiedon puutteellisuus ja mahdollisten vaihtoehtojen epätäydellisyys sekä asiaan vaikuttavien arvojen, tavoitteiden ja intressien ristiriitaisuus. Teoreettisen realismin tapaan myös käytännöllinen poliittinen realismi suhtautuu varauksellisesti moraalisten ja eettisten näkökohtien soveltamiseen ulkopoliitikassa. Se ei kuitenkaan johdu valtioiden rajat ylittävän moraalin pitämistä mahdottomana, vaan näkemyksestä, että hyvä tahto ja moraalinen nimiin vannominen

eivät välttämättä tuota hyviä tuloksia moraalin itsensäkin näkökulmasta. Käytännöllinen poliittinen realismi muistuttaa, että moralisoinnista on lyhyt matka fanaattisuuteen ja itsepetokseen ja että hyvää tarkoittavat hölmöt ovat aiheuttaneet monia maailmanhistorian suurista onnettomuuksista.

Teoreettisen poliittisen realismin ongelma on se, että siinä oletetaan kansainvälisen järjestelmän luonne ja lainalaisuudet pysyviksi. Ajatellaan, että maailma koostuu voimasuhteiltaan epätasaisista mutta peruluonteeltaan samanlaisista valtioista, joista kukin yrittää saada haltuunsa mahdollisimman suuren osan niukoista resursseista. Valtiot pelaavat nollasummapelejä, jossa ei ole mahdollisuutta sen enempiä pitävään sopimukseen oman edun tavoittelun rajoittamisesta kuin intressien yhdistämiseen ja pelin muuttamiseen plussummapeleiksi. Kuten muun muassa filosofian professori Eerik Lagerspetz on huomauttanut, tällaisen mallin pohjalta ei voida selittää kansainvälisen järjestelmän suuria muutoksia, esimerkiksi kylmän sodan päättymistä.

Käytännöllinen poliittinen realismi ei sen sijaan ole sitoutunut mihinkään dogmaattiseen näkemykseen siitä, miten kansainvälinen poliittinen järjestelmä toimii. Kansainvälisen politiikan säännönmukaisuudet voidaan ajatella muuttuviksi ja niiden luonne kussakin tilanteessa erikseen tutkittavaksi. Käytännöllinen poliittinen realismi on myös neutraali kanta sen suhteen, mitä päämääriä ulkopoliitikalla ajatellaan olevan. Ulkopoliitikassa voidaan tavoitella sen mukaan kansallista etua, yleisempiä eettisiä päämääriä sekä näiden tavoitteiden yhdistelmää. Toisin kuin teoreettisessa poliittisessä realismissa voidaan myös ajatella, että kansallinen etu ja ulkopoliitiikan muut mahdolli-

set tavoitteet voidaan tulkita monilla tavoilla. Demokraattisessa yhteiskunnassa näet kansalaiset viime kädessä itse päättävät arvostuksistaan ja päämääristään sekä asettavat niiden pohjalta valtionsa ulkopolitiikan tavoitteet.

Tamminiemi-kirjasta voidaan löytää sekä teoreettisen että käytännöllisen realismin piirteitä, mutta Korhosen *Mitalin toinen puoli* selvästi kallistuu teoreettisen realismin suuntaan. Kenties noiden teosten kirjoittamisen ajankohtana ero ei tuntunut kovin merkittävältä. Kylmän sodan järjestelmä tuntui vakiintuneelta, samoin Suomen ja Neuvostoliiton suhteet. Ei tuntunut järkevältä kiistää Neuvostoliiton uhkaa tai moralisoida reaalipoliittista kumarrusta idän suuntaan. Pohtia voitiin uhkan suuruutta tai – kuten Seppo Hentilä on osuvasti huomauttanut – vaadittavan kumarruskulman syvyyttä, keskustella tuskin niistäkään. Järkevä ulkopolitiikka oli luontevaa mieltää selviytymistaisteluksi nollasummapelissä. Kaiken muun varjoonsa jättävä ydinkysymys oli itsenäisen liikkumatilan turvaaminen uhkavaksi koetun supervallan naapurissa. Vaihtoehtojen kuvittelemisen ei ollut helppoa, ei edes kesällä 1989, jolloin Korhonen sai kirjansa valmiiksi.

Globalisaation ajan ulkopolitiikka

Voisi ajatella, että *Tamminiemi* ja *Mitalin toinen puoli* ovat jo siirtyneet päivänpolitiikasta poliittiseen aatehistoriaan. Niille ominaisia äänenpainoja on kuitenkin esiintynyt Suomen ulkopolitiikan suunnasta viimeksi kuluneen vuoden aikana käydyssä keskustelussa. Ulkopoliittista johtoa on arvosteltu siitä, että resursseja on käytetty liikaa globaalien ongelmien ratkaisemiseen, samalla kun on unohdettu perinteisen val-

tapolitiikan lainomaisuudet ja niihin perustuva kansallisen edun ajaminen.

Kansainvälisessä politiikassa on kuitenkin tapahtunut suuria muutoksia 1980-luvun jälkeen. Kun kylmä sota päättyi Neuvostoliiton imperiumin hajoamiseen, maailmanpolitiikkaa ei ole enää luontevaa tulkita kahden ideologian valtataisteluksi. Historia ei toki loppunut kylmän sodan myötä eivätkä konfliktit ja väkivalta kadonneet maailmasta, mutta valtioiden, varsinkin suurvaltojen välinen sodan uhka on useimmissa osissa maailmaa hellittänyt. Maailmanhallitusta tai aukottomasti valvottua maailmanlaajuista oikeusjärjestystä ei ole syntynyt, mutta maailma ei ole myöskään pelkästään kaikkien sotaa kaikkia vastaan, jossa voima ja väkivallan uhka hallitsevat ja vain totaalisen tuhon pelko pidättää valtioita käymästä toistensa kimppuun. Talouden, tekniikan ja kulttuurin globalisaatio on luonut valtioiden ja kansakuntien rajat ylittäviä riippuvuuksia, intressejä ja arvositoumuksia. Ainakin rajoitetussa mielessä voidaan puhua kansainvälisestä yhteisöstä, jonka jäsenillä on ainakin jonkin verran yhteisiä arvoja ja intressejä.

Erityisesti Euroopassa kansallisvaltiot ovat vapaaehtoisesti luopuneet osasta suvereenisuuttaan ja kokeneet kansainväliseen oikeuteen sitoutuneen ja avoimesti eettisiä päämääriä toteuttavan yhteistyön edistävän myös omien kansalaistensa hyvinvointia. Demokratian vahvistuminen on korostanut ulkopolitiikan moraalista ulottuvuutta, yhteisiksi ajateltujen arvojen ja ihanteiden toteuttamista. Tämän seurauksena esimerkiksi sotarikoksiin ja muihin ihmisoikeuksien loukkauksiin puuttuminen sekä hädän ja köyhyyden lieventäminen on katsottu kansainvälisen yhteisön tehtäväksi

eikä valtiollisen suvereniteetin loukkaamattomuutta enää ole hyväksytty sen esteeksi.

Myös turvallisuusuhkien luonne on muuttunut globalisaation aikana. Ympäristökriisit, taudit ja rikollisuus, väestöongelmat, joukkotuhoukset ja terrorismi sekä haavoittavien valtioiden aiheuttama anarkia kuuluvat uhkisiin, joiden vaikutukset ylittävät valtioiden rajat ja kohdistuvat suoraan kaikkiin kansalaisiin. Niihin vastaaminen ei ole mahdollista yksittäisten valtioiden toimin, vaan sitoutuminen kansainväliseen yhteistyöhön on välttämätöntä.

Suomessa perinteinen turvallisuuspolitiikka ei ole toki menettänyt merkitystään. Esimerkiksi yleisestä asevelvollisuudesta ja aluepuolustuksesta pidetään tiukemmin kiinni kuin monissa muissa Euroopan maissa. Pitkän itärajan takaisen Venäjän epävakaus ja ennakoimattomuus näyttävät pitävän kylmän sodan muistoja hengissä.

Silti myös Suomi korostaa osallistumista monenkeskiseen väliseen yhteistyöhön, YK:n ja kansainvälisen oikeuden vahvistamiseen, ihmisoikeuspolitiikkaan, globalisaation hallintaan ja kansainvälisen eriarvoisuuden lieventämiseen sekä yhteiseen eurooppalaiseen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan. Ulkopolitiikan perustana on vahva sitoutuminen kansainväliseen oikeusjärjestykseen. Näyttää myös siltä, että tätä järjestystä ei tulkiteta perinteisen mallin mukaisesti suverenien valtioiden väliseksi vaan yleisiä yksilötason ihmisoikeuksia toteuttavaksi.

Kosmopoliittisuus ja realismi

Pitääkö näistä linjanvedoista tehdä se johdopäätös, että poliittinen realismi ainakin sen teoreettisessa muodossa on hylätty Suomen ulkopolitiikan perustana. Toteutetaanko Suomessa nykyään globalistista tai kos-

mopoliittista ulkopolitiikkaa, jonka tavoite on viime kädessä jokaisen yksilön ihmisoikeuksien turvaaminen ja hyvinvoinnin edistäminen maailmanlaajuisesti.

Suomen ulkopolitiikan linjaukset eivät ainakaan ole perustuneet mihinkään naiiviin idealismiin siinä mielessä, että ihmisoikeuksien ja globaalien oikeudenmukaisuuden ajamista olisi perustettu pyyteettömällä moraalisella vakaumuksella. Ei ole esimerkiksi väitetty, että aikaisemmin olisi toimittu moraalisesti väärin tai että olisi oikeastaan pitänyt uhrata Suomen kansallinen etu laajempien eettisten tavoitteiden takia. Ulkopolitiikan muutosta on perusteltu edellä kuvaamalla ni uudenlaisella maailmantilanteella. Näissä oloissa eettisten näkökohtien huomioon ottaminen ulkopolitiikassa on perusteltu sillä, että juuri se edistää parhaiten kansallista etua. Tämä käy ilmi muun muassa presidentti Martti Ahtisaaren ja ulkoministeri Erkki Tuomiojan tuoreista puheenvuoroista.

”Minkälainen olisi se maailma, jossa kaikki valtiot keskittyisivät ajamaan vaikkapa viittä keskeistä perusetua? Emme voi olettaa, että jos meillä on oikeus keskittyä vain näiden kovien ja yksisilmäisten kansallisten etujen ajamiseen, niin joku muu hoitaisi laajemmat maailmanlaajuiset ongelmat. Maailma ei yksinkertaisesti ole sellainen, että voisimme keskittyä vain meille ehdottoman tärkeisiin asioihin.

Saavuttaaksemme meille elintärkeät tavoitteet, maamme on harjoitettava laaja-alaista ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa, johon kehitysyhteistyö ja globaalien ongelmien ratkaisu saumattomasti kytkeytyvät. Globaalien politiikan maailma on 2000-luvulla se viitekehys, jossa myös kansallisia tavoitteita ja politiikkoja toteutetaan.”

Näin puhui Ahtisaari helmikuussa 2005 Suomen kehitysyhteistyön 40-vuotisjuhlassa.

”Valtion tehtävä kansalaistensa turvallisuuden takaajana ja hyvinvoinnin edistäjänä on perinteisesti katsottu samaksi kuin niin sanotun kansallisen edun ajaminen. Tämä on edelleenkin hyväksyttävä lähtökohta, mutta on tärkeitä ymmärtää, ettei millään valtiolla – sen suuruudesta ja voimavaroista riippumatta – voi enää globalisaation aikakaudella olla sellaista kansallista etua, jota se voisi pidemmän päälle menestyksekkäästi ajaa muiden kansallisten etujen kustannuksella.”

Näin puolestaan lausui Tuomioja Ulkoasiainministeriön 85-vuotisjuhlassa marraskuussa 2003.

Jos Ahtisaari ja Tuomioja ovat edes suurin piirtein oikeassa, heidän avaamastaan näkökulmasta voisi esittää vastaväitteitä Suomen ulkopoliittikan kriitikoille. Teoreettisen poliittisen realismin taustaoletukset eivät enää päde. Kansainvälinen järjestelmä ei ole pelkkä anarkia, jossa valtiot ja kansakunnat käyvät voimaansa ja oveluutetaan käyttäen kamppailua niukoista resursseista. Teoreettisen poliittisen realismin yksioikoinen soveltaminen ei ole käytännöllisessä mielessä realismia lainkaan, koska se ei toteuta edes kansallista etua saati muita rationaalisia päämääriä. Pikemminkin sitä voidaan sanoa idealismin yhdeksi lajiksi, jota on kutsuttu muun muassa impivaaralaisuudeksi ja lintukotoajatteluksi.

Globalistisen realistin ongelmat

Jos halutaan olla käytännöllisessä mielessä ulkopoliittisia realisteja ja välttää naiivi idealismi, kohdataan edellä kuvattuja ongelmia,

vaikka ajateltaisiin, että muuttunut maailmantilanne perustelee ulkopoliittikan globaalin perusorientaation. Ongelmien kannalta ei sen sijaan ole ratkaisevaa onko perusvakaumus kansallista etua vai kosmopoliittista etiikkaa painottava. Ydinkysymys on se, että ulkopoliittisissa linjauksissa varsinkin juhlapuhetasolla vähätellään vaikeuksia määritellä tyydyttävästi kansallisen edun ja globaalin hyvän sisältö sekä näiden kahden asian keskinäinen suhde.

Puhutaan sitten kansallisesta edusta tai globaalista yhteisestä hyvästä, on myös kysyttävä, kuka niiden sisällön määrittelee. Kummallekin käsitteelle voidaan ehkä määritellä jossakin määrin objektiivinen sisältö, mutta silti voidaan kysyä, miten kansallisen edun tai globaalin hyvän oikea määritelmä tunnustetaan. Tosiasiassa kummankin käsitteen sisällöstä vallitsee jyrkästi toisistaan poikkeavia mielipiteitä sekä yksittäisten valtioiden sisällä että varsinkin maailmanlaajuisesti. Tietty intressien ja arvostusten moniarvoisuus toki hyväksytään demokraattisessa kulttuurissa, mutta samalla voidaan ajatella, että joistakin objektiivisista reunaehdoista voidaan puhua. Nämä reunaehdot, esimerkiksi ihmisoikeudet, pitäisi kuitenkin määritellä jonkinlaisen poliittisen neuvottelun kautta, mutta varsinkin maailmanlaajuisella tasolla neuvottelumekanismit ovat puutteellisia. Globaalin ihmisoikeuspolitiikan tiellä olevista vakavista erimielisyyksistä esimerkki on suhtautuminen Yhdysvaltain ulkopoliittikkaan. Bushin hallinnon uuskonservatiivit ovat markkinoineet ulkopoliittikkansa kosmopoliittisin tunnuksin vapauden, demokratian ja ihmisoikeuksien toteuttamiseksi. Monet eurooppalaiset, arabeista puhumattakaan, eivät ole kuitenkaan olleet vakuuttuneita sen enempää tämän

politiikan päämääristä kuin sen menetelmistä.

Toinen ongelma on se, että vaikka ihmisoikeuksien sisällöstä päästäisiin yksimielisyyteen, erityyppiset ihmisoikeudet eivät välttämättä muodosta ristiriidatonta pakettia. Ulkoministeri Tuomioja on huomauttanut, että erityyppiset oikeudet (poliittiset, taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset) ”käytännössä edellyttävät toisiaan ja yksilön asema voi muodostua vahvaksi, jos kaikki eri oikeudet toteutuvat kohtalaisen hyvin”. Kantaa voidaan puolustaa, mutta se jättää huomiotta, että esimerkiksi omistusoikeuden ja sosiaalisen turvallisuuden oikeuden välillä voi olla myös vakavia ristiriitoja. Vielä suurempia ongelmia seuraa, jos yksilöitä koskevien oikeuksien lisäksi aletaan puhua yhteisöllisistä ja kulttuurisista oikeuksista tai kansallisesta itsemääräämisoikeudesta.

Globalisaation kulttuurissa pätee usein, että kansallinen etu ja globaali hyvinvointi tukevat toisiaan. Silti on kiistämätöntä, että käytännön poliittisissa ratkaisuisa joudutaan tasapainottelemaan lokaalisten ja globaalisten intressien välillä eikä sopivasta tasapainosta vallitse yksimielisyyttä. On varmasti Suomen kansallisen edun mukaista osallistua kehitysyhteistyöhön ja kantaa oma vastuunsa poliittisten pakolaisten vastaanottamisesta. Mutta kuinka paljon kehitysapua pitää antaa ja kuinka paljon pakolaisia ottaa vastaan? Vaikka puhuttaisiin vain äärimmäisen hädän lievittämisestä, avun tarve on käytännössä rajaton. Suomi ei yksinään kykene parantamaan maailman hättää. Paljon apua ei taida olla antiikin roomalaisen valtiomiehen ja filosofin Ciceron esittämästä periaatteesta, jonka mukaan aineellista apua on velvollisuus antaa vain sen

verran, että oma auttamiskyky ei sen johdosta heikkene. Tiedämme hyvin, että on suurta erimielisyyttä siitä, kuinka paljon Suomi oikeastaan kykenee auttamaan maailman hädänalaisia.

Erityisen syvän erimielisyyden aiheen muodostavat kansainvälisessä politiikassa käytettävät menetelmät. Varsinkin kun on ryhdytty puhumaan globaaleista ihmisoikeuksista, joudutaan usein kohtaamaan kysymys voimakeinojen käytön oikeutuksesta. Ihmisoikeuksien loukkauksiin on puuttuttava, mutta voimakeinot ovat hyväksyttäviä vain viimeisenä keinona, mahdollisimman rajatusti ja vain silloin, kun niiden tuloksellisuuteen voidaan luottaa. Voimakeinoista tulee päättää kansainvälisessä yhteisössä, mutta kun sen päätöksentekomenetelmät ovat tunnetusti puutteellisia, joskus yksipuolinenkin toiminta voi olla välttämätöntä. Mutta mikä on oikein ja järkevää, se herättää jatkuvasti kiistoja.

Ulkopolitiikassa korostuvat erityisen selkeästi kaikelle inhimilliselle toiminnalle ominaiset piirteet. Ratkaisut joudutaan tekemään nopeasti ja puutteellisen tiedon perusteella. Toiminnalla on tarkoitettujen ohella myös tarkoittamattomia seurauksia. Kaikista käytössä olevista vaihtoehdoista seuraa siten useimmiten myös ikävyyksiä. Kun ulkopolitiikan kenttä monimutkaistuu kaiken aikaa, kansallisen ja globaalisen, idealismin ja realismin sekä machiavellistisen ja kosmopoliittisen rajat hämärtyvät. Kenties kansainvälisen politiikan teoriassakin pitäisi kehittää uudenlaisia luokitteluja.

Juha Sihvola

Perustuu Ulkoasiainministeriön järjestämässä seminaarissa Ulkopoliitiikan eettiset ulottuvuudet Helsingissä 10.5.2005 pidettyyn esitelmään.